

Алкаді М. С. А.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри східної філології
Навчально-наукового інституту філології та журналістики
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

ДВОЇСТА ПРИРОДА МАСДАРА (ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ ТА ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ)

Анотація. У статті проаналізовано граматичну категорію масдара (المَصْدَر) як одну з центральних одиниць дієслівної системи арабської мови, що поєднує риси як дієслова, так і іменника. Масдар розглядається та аналізується як віддієслівний іменник, який виражає дію або стан в абстрактному значенні, позбавлений часових, видових та особових характеристик, але при цьому зберігає тісний семантичний зв'язок із відповідним дієслівним коренем. Визначено, що масдар не лише виконує лексико-семантичну функцію, але й активно бере участь у синтаксичному конструюванні речень, зберігаючи властивості дії без часової реалізації. У цьому контексті масдар постає як проміжна граматична одиниця, що балансує між номінативністю та вербальністю.

Матеріал статті зосереджено на способах творення масдарів, детально проаналізовано на матеріалі десяти основних дієслівних порід (أوزان), характерних для класичної та сучасної літературної арабської мови. У статті представлено систематизацію типових шаблонів та словотвірних моделей, які застосовуються залежно від морфологічної структури дієслова – триконсонантного або додаткового. У дослідженні описано та наведено численні приклади масдарів арабською мовою з українськими перекладами, що дає змогу простежити механізм формування значення та його міжмовне відтворення в контексті перекладу.

Друга частина статті надає цілісне уявлення про синтаксичні функції масдара в реченні. Не залишено поза увагою його вживання у ролі підмета, додатка, означення, обставини та іменного присудка.

У статті також особливу увагу звернено на порівняння арабської мови з українською мовою. Аналіз показує, що українські віддієслівні іменники мають обмежене вживання, часто поступаючись інфінітивним або дієприслівниковим формам, що є актуальним при перекладі з арабської мови.

Стаття спрямована на викладачів, студентів-арабістів, перекладачів, а також дослідників граматики арабської мови, які працюють у сфері контрастивної лінгвістики, зіставного мовознавства та перекладознавства, зокрема в аспекті порівняння арабської мови з українською та іншими мовами.

Ключові слова: масдар, арабська мова, віддієслівний іменник, граMATика, синтаксис, переклад, дієслівні породи.

Постановка проблеми. Масдар в арабській мові має двоїсту природу, поєднуючи ознаки іменника та дієслова, що створює складнощі при його аналізі та перекладі. Його граматичні особливості, такі як формування та функції, варіюються залежно від контексту, що ускладнює передачу точного

значення при перекладі на українську та англійську мови. Це вимагає детального вивчення та розробки методів для адекватного перекладу масдара, з урахуванням його специфіки в арабській граматиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика специфіки перекладу арабського масдара українською мовою неодноразово ставала предметом наукового аналізу. В контексті українського мовознавства варто виокремити наукові напрацювання О. О. Хамрай, Юрія Шевельова, Михайла Костюка та Івана Яремчука, А. Кримського, А. Ковалівського, В. Рибалкіна. Серед авторитетних представників міжнародної та арабської академічної традиції слід згадати праці Алі аль-Жардані (досліджував функції та використання масдара в арабській граматиці), Мухаммад аль-Хасан (автор робіт з граматики арабської мови, в яких обговорюється роль масдара в синтаксисі), Вольфган Г. Шмідт (Wolfgang H. Schmidt), Кіс Верстігх (Kees Versteegh).

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження двоїстої природи масдара в арабській мові, зокрема його граматичних ознак та функцій. Аналізується складність перекладу масдара на українську мову з урахуванням його граматичних особливостей.

Виклад основного матеріалу. В період зародження, виникнення та становлення арабської граматики саме дієслівна система була найскладнішою і привертала підвищену увагу відомих арабських світил у галузі лінгвістики. Доречним буде згадати імена Ібн Кутйїя, Ібрагім Аніс, Аббас Хасан, Ібн Малік, Ібн Сіна, Ібн Джіні. Не залишилися осторонь, всіляко розвивали і внесли значний вклад також і зарубіжні вчені: німецька сходинна школа була представлена Карлом Брокельманом, Г.-Г. Шедером, Р. Гартманом, А. фон Габаїном; польську східнознавчу і філологічну школу репрезентували Т. Левицьки, В. Котвіч, Є. Завалинський; яскравими представниками українських арабістів були А. Кримський, Т. Кезма, А. Ковалівський, В. Рибалкін. Серед сучасних видатних українських дослідників арабської граматичної традиції на вищій сходинці стоїть О.О. Хамрай.

Масдар – це дієслівний іменник, який виконує функцію іменника, зберігаючи при цьому дієслівне значення дії чи стану [1, с. 121]. Особливе становище дієслівної системи зумовлюється тим, що дієслово فعل є самою хитросплетеною та складною частиною мови, від якої утворювалося навіть ім'я – іменник та така форма, як масдар المَصْدَر. Українською мовою воно перекладається як «основа, джерело». Таку назву ця категорія отримала через те, що арабські лінгвісти вважають її семан-

тичним початком усіх дієслівних форм. У словниках масдари дієслів простої основи (першої породи) даються при дієслові безпосередньо за формами перфекта та імперфекта і на українську мову завжди перекладаються інфінітивом.

У масдара немов два обличчя: ця частина мови поєднує в собі ряд властивостей дієслова і категорії іменника, через це і має відповідну назву – віддієслівний іменник (ім'я дії). Йому притаманні всі властивості іменника: показники стану, роду, числа, відмінку та синтаксичні функції цієї частини мови (виступає підметом, іменним присудком, додатком). Одночасно він зберігає значення дієслова: має категорію породи أوزان (породи дієслова – це видозмінені дієслова, які утворюються від вихідного трибуквеного кореня за допомогою додаткових літер та їх поєднань), може передавати категорію перехідності та неперехідності, керувати знахідним відмінком та родовим відмінком з прийменником та будучи позачасовою та неособовою формою, може виконувати функції інфінітива і перекладатися на українську мову також інфінітивом (як ми вже згадували вище).

Під час перекладу масдара українською мовою часто виникають труднощі, оскільки українська не має граматичної категорії, що повністю відповідала б масдар [1, с. 126]. Слід зауважити, що в процесі перекладу масдар не так часто перекладається віддієслівним іменником, так як українській мові не притаманно їх нагромадження, бо одноманітні закінчення (особливо у складі одного речення) викликають відчуття монотонного звучання та переобтяжують, ускладнюють фразу. Через це у процесі перекладу віддається перевага інфінітивам та дієприслівникам над віддієслівними іменниками і текст сприймається простіше, легше. Він стає більш доступним, ріднішим і домашнім. До речі, не слід забувати, що у арабській мові неозначеної форми дієслова (інфінітива) немає.

Від кожної породи дієслів масдар утворюється по-різному (історично система арабських порід має 15 форм [2, с. 305], але на практиці у сучасній літературній арабській мові використовується лише 10. Точного правила стосовно цього процесу словотворення немає, але його замінює словник. За основу можна взяти словник Харлампія Карповича Баранова, який протягом довгого часу залишається поза конкуренцією і витримав багато перевидань. За бажанням можна використовувати інші доступні словники арабських філологів.

Однією з ключових ознак масдара є його здатність передавати дію поза часовими й особовими координатами, що є суттєвою рисою, яка відрізняє його від дієслова. Наприклад, у реченні:

قَرَأَ الطَّالِبُ الْكِتَابَ (Студент прочитав книгу)

дієслово قَرَأَ має часову форму (минулий час), особу (третя особа однини) та число. Натомість у реченні:

قِرَاءَةُ الطَّالِبِ الْكِتَابَ مُهِمَّةٌ (Читання студентом книги є важливим)

форма قِرَاءَةُ (масдар від قَرَأَ) позбавлена категорії часу й особи, але бере на себе синтаксичну функцію підмета, зберігаючи семантику дії.

Арабська мова характеризується багатством дієслівної системи, в якій масдар утворюється залежно від так званих дієслівних порід [3, أوزان, с. 78]. Ці породи – морфологічні шаблони, які додають до основного кореня (зазвичай трибуквеного) додаткові значення, такі як інтенсивність, взаємність, пасивність, причинність тощо. Кожна порода має свій характерний спосіб творення масдара [4, с. 107].

Перша порода (الفعل الثلاثي المجرد) – це проста основа (трибуквене дієслово без додаткових літер). У масдара першої породи немає єдиної формули утворення [5, с. 165]. Масдар тут утворюється за одним або кількома шаблонами, які необхідно запам'ятовувати або шукати у словниках (форма першої породи завжди надається у словнику)

عَلِمَ – عَلِمَ (знати – знання)

كَتَبَ – كَتَبَ (писати – писання)

ذَهَبَ – ذَهَبَ (йти – іти, рух)

جَلَسَ – جَلَسَ (сидіти – сидіння)

Українською мовою відповідники часто передаються інфінітивами знати, писати, йти, сидіти, або іменниками знання, писання, рух, сидіння.

Друга порода (الفعل المزيد بحرف: فَعَّلَ) вказує на інтенсивність або повторення дії. Масдар часто утворюється за шаблоном تَفْعِيلَ.

تَدَرَّسَ – تَدَرَّسَ (чати – навчання)

Українськими відповідниками можуть бути як віддієслівні іменники, так і абстрактні іменники.

Третя порода (فَاعِلٌ) виражає взаємодію або участь у дії. Масдар утворюється за шаблоном مُفَاعَلَةٌ або فَعَالٌ (у більшості випадків, але є і виключення).

قَاتَلَ – قَاتَلَ (битися – бій)

شَارَكَ – شَارَكَ (брати участь – участь)

مُنَاقَشَةٌ (обговорювати – обговорення)

Четверта порода (أَفْعَلٌ) каузативна і спонукає когось до виконання певної дії, та масдар має форму إِفْعَالٌ.

أَسْلَمَ – أَسْلَمَ (приймати іслам – іслам)

أَخْرَجَ – أَخْرَجَ (виводити – виведення)

أَجَابَ – أَجَابَ (відповідати – відповідь)

П'ята порода (تَفَعَّلَ) пасивно-рефлексивна. Вона часто передає значення внутрішньої дії або змін стану. Масдар утворюється за схемою تَفَعَّلَ.

تَطَوَّرَ (розвиватися – розвиток)

تَعَلَّمَ – تَعَلَّمَ (вчитися – навчання)

تَذَكَّرَ – تَذَكَّرَ (пам'ятати – запам'ятовування)

Шоста порода дієслів (تَفَاعَلَ) позначає переважно взаємну або парну дію, що відбувається між двома або більше суб'єктами. Масдар цієї породи має форму تَفَاعَلَ Він зберігає значення взаємності, властиве дієслову.

تَنَاقَشَ – تَنَاقَشَ (дискутувати – дискусія)

تَعَاوَنَ – تَعَاوَنَ (співпрацювати – співпраця)

تَقَابَلَ – تَقَابَلَ (зустрітися – зустріч)

Масдари у вищих дієслівних породах (з сьомої по десяту) утворюються за відносно регулярними словотвірними моделями, що ґрунтуються на формальних шаблонах, притаманних кожній породі. Однак із переходом до цих порід значення дієслів і, відповідно, їхніх масдарів стають дедалі складнішими, набуваючи більшої абстрактності, відтінків пасивності, примусовості або наближеності до модальних значень. У процесі перекладу таких масдарів особливо важливо враховувати не лише їхню морфологічну і синтаксичну структуру, а й прагматичне навантаження лексеми в контексті, її стилістичну функцію та комунікативну мету мовця [6, с. 89].

إِنْغِلَابٌ (переворот)

إِسْتِقْبَالٌ (зустріч, прийом)

Як бачимо, в українській мові відповідники часто передаються інфінітивами або віддієслівними іменниками. Проте

вживання останніх є обмеженим, бо вони перевантажують синтаксичну структуру.

Масдар, будучи іменником за граматичними ознаками, може виконувати всі синтаксичні функції, характерні для іменникових форм у реченні [7, с. 61]. Проте, на відміну від звичайного іменника, він зберігає дієслівне лексичне значення, що дозволяє виражати дію у вигляді абстракції або загального поняття. Масдар може виступати як підмет, додаток або означення, а також виконувати роль присудка в складеному дієслівному присудку [1, с. 124].

У функції підмета масдар виконує роль граматичного підмета та відповідає на питання «що?». Його позиція в реченні ідентична до звичайного іменника [8, с. 93]. Наприклад:

السَّفَرُ يُثَبِّتُ النَّاسَ (Подорож втомлює людей)
الصِّيَامُ مُفِيدٌ لِلصِّحَّةِ (Піст корисний для здоров'я)

Масдар може виступати як прямим, так і непрямым додатком. Часто він іде після дієслова зі значенням бажання, воління або пізнання. Наприклад:

أُحِبُّ الْقِرَاءَةَ (Я люблю читання)
نُفِضْتُ السَّفَرَ بِالطَّائِرَةِ (Він ненавидить брехню)
نُفِضْتُ السَّفَرَ بِالطَّائِرَةِ (Ми надаємо перевагу подорожі літаком)

В українській мові аналогічні конструкції передаються інфінітивом або іменником-додатком: люблю читати, ненавидить брехню, надаємо перевагу польоту.

У випадках коли масдар є присудком, він поєднується з іменним підметом через зв'язку (часто невиражену), зберігаючи значення дії у вигляді узагальненого процесу [9, с. 87]. Наприклад:

حُلُّ لِبَعْضِ الْمَشَاكِلِ (Еміграція є розв'язанням деяких проблем)
التَّعَاوُنُ سَبِيلُ النِّجَاحِ (Співпраця — шлях до успіху)

В українському перекладі частіше використовуються іменники, інколи — конструкції типу є способом, є шляхом.

Масдар може виступати у функції означення, коли він стоїть у першій позиції

ізафетної конструкції (مُضَاف). При цьому наступне слово уточнює, до чого відноситься дія, позначена масдаром [3, с. 231]. Наприклад:

رَجُلٌ طَوِيلُ الْقَامَةِ (Чоловік високого зросту (буквальний переклад: Чоловік довготи зросту))
وَقْتُ الْقِرَاءَةِ قَدْ خَالَ (Небезпека небалості велика)

В українській мові подібні конструкції часто передаються родовим відмінком або прикметниковим означенням.

І хоч це менш поширене, масдар у деяких контекстах може виконувати функцію обставини, особливо при позначенні способу дії або часу. Наприклад:

اللَّاعِبُ تَصْفِيْفًا جَاءَ (Гравець прийшов під оплески)
دَخَلَ الْغُرْفَةَ جَرْيًا (Він увійшов до кімнати бігом)

Українською це відповідає обставинам способу дії, або конструкціям із дієприслівником.

Висновок. Проведене дослідження дозволило виявити, що переклад масдара з арабської мови на українську супроводжується низкою труднощів, пов'язаних із граматичною та семантичною невідповідністю між цими мовами. Масдар, будучи іменником дієслівного походження, реалізує в арабському реченні широке коло функцій — від називання процесу до виконання ролі підмета чи додатка (що ускладнює його відтворення в українському мовному середовищі). Українська мова не має аналогічної системи кореневих моделей أوزان які дозволяють формувати різноманітні значення від одного дієслова, що

позначається на виборі перекладницьких стратегій. Особливу перекладацьку проблему становлять конструкції, де масдар взаємодіє з прикметниками, керує іменником або є частиною ідафної структури. Такі граматичні конструкції часто потребують структурного перетворення в українському варіанті — шляхом використання дієслівної форми, інфінітива або описових засобів. Значне ускладнення виникає й у випадках, коли масдар вживається в термінологічному або фразеологічному контексті, де його значення може бути частково або повністю нееквівалентним в українській мові (зазначена проблема виходить за межі даного дослідження й потребує окремого розгляду).

Не зайвим буде звернути увагу на те, що перекладаючи масдар українською мовою слід уникати надмірного використання віддієслівних іменників. Доцільніше користуватися інфінітивними та дієприслівниковими конструкціями для уникнення монотонності і забезпечення стилістичної легкості.

Таким чином, інтерпретація масдара засобами української мови вимагає не лише лінгвістичної обізнаності з граматичними системами обох мов, а й високого рівня контекстуального аналізу. Перекладачеві доводиться вдаватися до гнучких трансформацій, аби зберегти не лише семантику, але й функціонально-стилістичне навантаження вихідної одиниці. Подальші дослідження можуть бути присвячені класифікації перекладацьких прийомів у залежності від синтаксичної ролі масдара та характеру контексту його вживання.

Література:

1. Ковбаснюк Н. Масдар у системі арабського дієслова. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2014. С. 120–127.
2. Григорчук, О. М. Арабська граматики: морфологія та синтаксис. Київ : Наукова думка, 2010. 412 с.
3. بيتكفل راد :تتوريب - ىدصلال لبو ىدنلا رطق حرش. ىراصنالا ماشه نبا ىمجلعلا. 2004. — 424 .3
4. Субх А., Субх М. Курс грамматики арабської мови: правила граматики арабської мови, морфологія і синтаксис: підручник. Київ : ТАЛКОМ, 2019. 352 с.
5. Осадча Ю. Б., Юрків Л. М., Черноног О. М. Арабська мова. Початковий рівень. К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. 237 с.
6. بيتكفل راد :تتوريب - ىدصلال لبو ىدنلا رطق حرش. ىراصنالا ماشه نبا ىمجلعلا. 2004. — 424 .6
7. Рак І. П. Арабська мова: морфологія та синтаксис. Львів: Видавництво Львівського університету, 2010. 276 с.
8. قفعرعملال راد :تتوريب - ىمجلعلا رال (موجلأ نبا) ىجامنصلال دواذ نب دمحم نب دمحم 2005. — 414 .8
9. راد :تتوريب - وحنلا للع ىف حاضريالا. قاحسلا نب نموجللا دبع، ىمجلعلا ىسئافنلا. 1986. — 142 .9

Alkadi M. The dual nature of the masdar (grammatical features and translation challenges)

Summary. The article analyzes the grammatical category of the masdar (رَدَصَمَل) as one of the central units of the Arabic verbal system, which combines features of both the verb and the noun. The masdar is examined and analyzed as a deverbal noun that expresses an action or state in an abstract sense, lacking tense, aspect, and personal markers, while maintaining a close semantic connection with the corresponding verbal root. It is determined that the masdar not only performs a lexico-semantic function but also actively participates in syntactic sentence construction, preserving the properties of action without temporal realization. In this context, the masdar emerges as an intermediate grammatical unit that balances between nominality and verbality.

The material of the article focuses on the ways of forming *maṣḍars*, thoroughly analyzed based on the ten main verbal patterns (*awzān*, نازوا) characteristic of both Classical and Modern Standard Arabic. The article presents a systematization of typical patterns and word-formation models applied according to the morphological structure of the verb – triliteral or augmented. The study describes and provides numerous examples of *maṣḍars* in Arabic with Ukrainian translations, allowing one to trace the mechanism of meaning formation and its cross-linguistic rendering in the context of translation.

The second part of the article provides a comprehensive overview of the syntactic functions of the *maṣḍar* in the sentence. Its usage as a subject, object, attribute,

adverbial modifier, and nominal predicate is not left without attention.

The article also pays special attention to the comparison between the Arabic and Ukrainian languages. The analysis shows that Ukrainian deverbal nouns have limited use, often yielding to infinitive or gerund forms, which is particularly relevant in the context of translation from Arabic.

The article is intended for educators, students of Arabic studies, translators, as well as researchers of Arabic grammar working in the field of contrastive linguistics, comparative philology, and translation studies, especially in the context of comparing Arabic with Ukrainian and other languages.

Key words: *masdar*, Arabic language, verbal noun, syntax, grammar, translation, derivation.